

dr hab. prof. US Paweł Gut
ul. Królowej Jadwigi 20/15
70-262 Szczecin
służbowy
Archiwum Państwowe w Szczecinie
Ul. św. Wojciecha 13
70-410 Szczecin
oraz
Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego
Ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr. Piotra Falkowskiego, *Akta osobowe w II Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie Magistratu miasta Bydgoszczy*, Toruń 2023, 332ss.

I. Wybór tematu i koncepcja pracy

Akta osobowe, czy też akta personalne, będące tematem dysertacji Pana mgra Piotra Falkowskiego stanowią jedną z kategorii dokumentacji występującą masowo w registraturach współczesnych instytucji publicznych i prywatnych. Również od niedawna tego typu materiały są w większym zakresie przechowywane w całości w zasobach archiwów historycznych, co nie zawsze ma uzasadnienie z punktu wartościowania i selekcji dokumentacji.

Akta osobowe są wytworem, na co autor rozprawy wskazał, nowoczesnej biurokracji począwszy od pierwszej połowy XIX wieku. Materiał ten jest bezpośrednim odzwierciedleniem działalności zawodowej, ale też personalnej (osobistej) pracujących w instytucji, wytwarzającej tę dokumentację.

Pan mgr Piotr Falkowski posługując się badaniami już istniejącymi wskazał w rozprawie, iż akta osobowe można wywodzić od spisów urzędników (Konduitenlisten) oceniających ich wykształcenie i pracę, a także dochody, często również życie osobiste (rodzinne), a będących wytworem kancelarii zbiurokratyzowanych absolutystycznych monarchii wieku oświecenia.

Z racji tematu – akta osobowe urzędników miejskich Bydgoszczy – doktorant w pracy nawiązał do źródeł tej dokumentacji w praktyce kancelaryjnej pruskiej monarchii doby absolutystycznej i następnie, od połowy XIX wieku państwa konstytucyjnego. W tym miejscu można dopowiedzieć, iż w XVIII wieku w kancelarii administracji pruskiej królewskiej była wytwarzana jeszcze dokumentacja związana z przyjęciem do pracy urzędników, a także ich awansami na kolejne stanowiska. W aktach tego typu znajdowały się podania o pracę, życiorysy, zaświadczenia o wykształceniu, czasem i dyplomy

uniwersyteckie i inne pisma, a także cała dokumentacja związana m.in. z weryfikacją kwalifikacji kandydata do pracy, np. próbne prace oraz kolejne awanse. W przypadku urzędników budowlanych czy geodezyjnych (mierniczych) były to często zadane „na stopień” projekty techniczne czy też plany i mapy.

Podobny charakter miały również XVII czy XVIII-wieczne akta wokacji pastorów na parafie. Z Pomorza Zachodniego zachowały się odrębne jednostki archiwalne poświęcone powołaniu i administrowaniu parafiami przez kolejnych duchownych. Zakres dokumentów w tych poszytach czy wiązkach jest bardzo szeroki: życiorysy, poświadczenia wykształcenia, podania o posadę, listy polecające, protokoły z próbnych i inauguracyjnych nabożeństw i kazań, ustalenia uposażeń (gotówka, naturalia) i zaopatrzenia (dom, ziemia), warunków zabezpieczenia wdowy i dzieci na wypadek zgonu pastora itd. W kontekście pracy Pana mgr Piotra Falkowskiego również te typy archiwaliów należy uznać za „protoakta” czy też załączki akt personalnych.

Powstające w XIX i XX, a także już XXI wieku akta osobowe są typowym, masowym wytworem kancelarii, powstawały i powstają one wg określonych wzorców, które wraz z rozwojem cywilizacyjnym, a także biurokracji (w dobrym i złym znaczeniu) ulegały przekształceniom, a przede wszystkim ujednoliceniu i sformalizowaniu.

Od początku istnienia tego typu dokumentacji podlegała ona określonym, zależnie od kultury kancelaryjnej czy też świadomości historycznej, procesom wartościowania i selekcji. Doktorant w rozdziałach wstępnych omówił to bardzo starannie, tak w odniesieniu do II RP, jak też okresu po 1945 roku. Odniósł się nie tylko do przepisów, ale również literatury przedmiotu. Obecnie archiwa publiczne uznają, iż dokumentacja osobowa jest w dużym stopniu w ich zainteresowaniu i jest przejmowana do zasobów tych placówek dość masowo, choć jednocześnie ustawodawca w 2018 roku przyjął dość łagodne klauzule czasowe dla tych akt (zmniejszenie czasu przechowywania z 50 lat do 10).

We wstępie, ale także w dalszej narracji Pan mgr Piotr Falkowski wskazał, iż akta osobowe zwierają źródła do życia człowieka, nie tylko tego zawodowego, ale między innymi poprzez różne ankiety, również osobistego. Mimo bogactwa materiałów źródłowych na temat konkretnych osób, są one rzadko wykorzystywanym materiałem archiwalnym. Pomimo ukierunkowania współczesnych badań na „człowieka, jego otoczenie, oraz spraw z nim związanych” akta personalne są nieczęsto wypożyczane z zasobu archiwów. Przesłanki te stały się podstawą zainteresowania tematem akt osobowych przez doktoranta. Dodatkowo wpływ na to miały działania Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, którego Pan mgr P. Falkowski jest od kilku lat pracownikiem i został osobiście w te czynności zaangażowany

(inwentaryzacja), wobec akt osobowych pracowników komunalnych Bydgoszczy okresu dwudziestolecia międzywojennego XX wieku.

Biorąc pod uwagę motywy podjęcia tematu, poparte dodatkowo uwagą doktoranta, iż w literaturze polskiej jak dotąd nie powstała monograficzna praca poświęcona dokumentacji osobowej przyjąć należy z dużym zainteresowaniem przedłożoną do recenzji rozprawę wychodzącą naprzeciw temu niedoborowi. Pan Piotr Falkowski we wstępie postawił sobie cztery problemy/pytania badawcze, pierwszy – zjawisko akt osobowych, dalej – miejsce akt osobowych w administracji komunalnej, trzeci problem – proces archiwotwórczy, czyli tworzenia, obiegu i archiwizacji akt osobowych, oraz ostatnie pytanie – zawartość, czy krytyka zewnętrzna i wewnętrzna akt osobowych. Już w tym miejscu nadmienić można, iż w dysertacji odpowiedział na wskazane powyżej kwestie.

II. Konstrukcja pracy i jej treść

Dysertacja stanowi monografię z zakresu aktoznawstwa i archiwoznawstwa, stanowi otworzenie procesu archiwotwórczego fragmentu akt urzędowych, jakimi jest dokumentacja osobowa. Doktorant podzielił pracę na 6 rozdziałów, wstęp i zakończenie (podsumowanie). Całość uzupełnia wykaz źródeł, bibliografia, spis ilustracji, schematów, wykresów i tabel. Każdy rozdział podzielony jest na podrozdziały i zakończony jest punktem – wnioski. W tym ostatnim autor rekapitułuje wykazaną w kolejnych punktach wiedzę i syntetyzuje ją.

Temat rozprawy został przez doktoranta sformułowany poprawnie, odpowiada on w pełni zawartości merytorycznej przedstawionej pracy. Cezury pracy wskazane we wstępie 1920–1939 są logiczne i autor je krótko umotywował.

Odnosząc się do przyjętej przez Pana mgr Piotra Falkowskiego konstrukcji pracy uznać należy ją za zrozumiałą, wynika ona ze schematu prowadzenia badań procesów archiwotwórczych. Tworzy ona logiczną całość narracyjną. Po przeanalizowaniu w rozdziałach 1–2 problematyki ogólnej akt osobowych, a także przepisów ich dotyczących, tych wydanych w przeszłości oraz współczesnych rozwiązań prawnych (ustawa z 2018 roku) autor przedstawił w kolejnej części (rozdział 3) organizację władz miejskich Bydgoszczy w okresie dwudziestolecia międzywojennego XX wieku, ze szczególnym naciskiem na wskazanie wydziałów i stanowisk odpowiedzialnych za dokumentację osobową urzędników i pracowników komunalnych. Autor odniósł się do kolejnych zmian w organizacji administracji miejskiej w kontekście ujednoczenia administracji samorządowej w Polsce w latach II RP, będącej spadkiem po trzech różnych systemach prawnych państw zaborczych. W charakterystyce administracji bydgoskiej Pan mgr Piotr Falkowski z dużym znanstwem

tematu przedstawił długie trwanie rozwiązań ustrojowych władz komunalnych z czasów pruskich (Ordynacji Miejskiej 1853 roku) i ich recepcję na gruncie prawa polskiego w latach 1920–1939. W opisie administracji odniósł się również do wprowadzenia nowej organizacji władzy komunalnej – zarządu miejskiego w miejsce magistratu w 1933 roku.

W kolejnym, czwartym rozdziale odtworzył proces powstawania kolejnych typów dokumentów osobowych i ich obieg w ramach magistratu, czyli przedstawił proces aktotwórczy. Tu na uwagę zasługują wykonane przez doktoranta schematy obiegu dokumentacji osobowej w urzędzie ze względu na charakter sprawy (zatrudnienie, nominacje, zatrudnienie nauczyciela, awanse, kontrole i oceny pracowników, sprawy dyscyplinarne itd.). Są one bardzo istotnym elementem pracy, ilustrujące opis procesu aktotwórczego.

W rozdziale 5 z kolei omówił zagadnienie archiwizacji omawianej dokumentacji w registraturze i archiwum miejskim, a następnie również w archiwum państwowym wraz z procesem ich wartościowania i selekcji, a następnie opracowania w ramach zespołu Akta miasta Bydgoszczy (proces archiwotwórczy). W ostatniej części (rozdział 6) scharakteryzował akta osobowe władz miejskich Bydgoszczy z okresu II RP. Na uznanie w tym rozdziale zasługuje podzielenie problemu na dwie części, w pierwszej omówił charakter tej dokumentacji wg stanowisk zatrudnionych osób (pracownicy, radcy nieetatowi, radcy etatowi, nauczyciele zatrudnieni przez miasto, nauczyciele zatrudnieni przez kuratorium), w drugiej przeprowadził krytykę zewnętrzną zachowanych dokumentów, przedstawił ich typologię (17 typów) i budowę wewnętrzną. Godne uznania jest włączenie do pracy licznych zdjęć przykładowych dokumentów występujących w aktach personalnych bydgoskich urzędników. Stanowią one cenne egzemplarze ilustrujące tok narracji w rozdziale charakteryzującym zawartość tego typu dokumentacji.

Warsztat naukowy doktoranta należy ocenić wysoko. Aparat naukowy w rozprawie jest rozbudowany, stanowią go przypisy, tabele, schematy, wykresy, a także ilustracje. Przypisy zawierają odwołania do materiałów źródłowych (archiwalia, źródła drukowane), a także literatury przedmiotu. Ponadto doktorant rozwija w nich boczne wątki narracji. Wykonane do pracy schematy w graficzny sposób ukazują obieg dokumentacji w urzędzie, w konkretnych sprawach, ułatwiają zrozumienie opisu tych czynności. Zdjęcia obwolut/okładek akt, dokumentów, formularzy i innych materiałów stanowią dobrą ilustrację opisu narracyjnego. Generalnie zastosowane rozwiązania warsztatowe bardzo mocno podnoszą wartość merytoryczną rozprawy.

III. Baza źródłowa i literatura

Autor rozprawy doktorskiej do jej napisania wykorzystał szeroką bazę źródłową. W pierwszym rzędzie wskazać należy na materiały archiwalne. Podstawą źródłową stał się zasób Archiwum Państwowego w Bydgoszczy i zespół Akta miasta Bydgoszczy z lat 1920-1939. Z tegoż zespołu doktorant wykorzystał imponującą liczbę aż 236 j.a. Ponadto z zasobu tego archiwum w rozprawie znalazły się materiały z dalszych zespołów, a także informacje źródłowe z dokumentacji własnej z Archiwum Zakładowego AP Bydgoszcz oraz teczek zespołów, a także ze wstępów do inwentarzy zespołów. Te ostatnie generalnie można byłoby umieścić jako niepublikowane opracowania w spisie literatury przedmiotu. Autor dysertacji dla zobrazowania stanu akt personalnych w XIX wieku sięgnął do zasobu Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem (akta z dwóch zespołów władz centralnych państwa pruskiego). Ponadto kwerendzie poddano na potrzeby opracowania kilka innych jeszcze zespołów, w tym Urząd Wojewódzki Poznański i Urząd Wojewódzki Pomorski, lecz poszukiwania materiału źródłowego zakończyły się wynikiem negatywnym.

Drugą grupę źródeł wykorzystanych przez doktoranta stanowią akty normatywne (ustawy, rozporządzenia, zarządzenia) publikowane w dziennikach ustaw i urzędowych, a także Monitorze Polskim. Łącznie w rozprawie wykorzystano 62 tego typu dokumenty. Ponadto autor sięgnął do drukowanych przepisów z okresu pruskiego, m.in. landrecht z 1794 roku, Ordynacja Miejska z 1853 roku, ustawy o urzędnikach komunalnych, będących w województwach zachodnich II RP nadal obowiązującymi. W kontekście współczesnych problemów akt osobowych doktorant wykorzystał przepisy prawa Unii Europejskiej (RODO).

Również literatura przedmiotu wykorzystana przez Pana Piotra Falkowskiego jest dość obszerna (wykaz obejmuje 11 stron). Składają się na nią opracowania ogólne z archiwistyki i zarządzania dokumentacją, ale też prace analityczne i szczegółowe poświęcone dokumentacji osobowej i personalnej, a także do dziejów Bydgoszczy, czy biurokracji. Autor sięgnął również do literatury obcojęzycznej, głównie niemieckiej w zakresie problematyki archiwalnej, w tym dokumentacji osobowej.

W zakresie literatury przedmiotu doktorant mógłby jeszcze wykorzystać prace Moniki Płuciennik, *Polska terminologia archiwalna w źródłach prawa* (Warszawa 2020). Także w rozważaniach ogólnych autor rozprawy mógłby posłużyć się jeszcze artykułami Moniki Płuciennik, Anny Siekierskiej, *Akta osobowe z zasobu Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego jako źródła do badań gdańskiego środowiska naukowego* (w: *Uniwersytet Gdański: struktury, postacie, wydarzenia*, red. Dominik Bień, t. 2, Gdańsk 2021, s. 279–297), a czy też

Dariusza Klemantowicza, *Akta osobowe studentów jako źródło do badań naukowych* („Archiwista Polski” nr 1/2009, s. 31-39).

Ponadto w zakresie administracji w Polsce w okresie II RP w kontekście dziedziczenia pruskiego ustawodawstwa wykorzystać powinien doktorant również prace Anny Tarnowskiej, m.in. *Z dziejów unifikacji administracji II Rzeczypospolitej. Rola przepisów pruskich* (Toruń: wydawnictwo UMK, 2012), a także sięgnąć do rozdziału autorstwa Stanisława Salmonowicza, *Podziały terytorialne i organizacja administracji w województwie pomorskim (1920-1939)*, w piątym tomie syntezy dziejów Pomorza (*Historia Pomorza*, t. V: *Województwo pomorskie i Wolne Miasto Gdańsk*, Część I: *Ustrój, społeczeństwo i gospodarka*, red. S. Wierzchosławski, P. Olstowski, Toruń: TNT, 2015).

IV. Uwagi szczegółowe

- s. 7 – Autor podniósł uwagę, iż akta osobowe nie są zbyt mocno wykorzystywane przez badaczy, choć posiadają duży potencjał źródłowy. W tym miejscu wyraziłbym jednak odmienną nieco ocenę, nie tyle wartości tych archiwaliów dla badań, choć i tu można mieć różne zdanie, ale co do popularności ich wśród badaczy. Obserwując badania biografistyczne, a także badaczy zajmujących się tą problematyką stwierdzić mogę, iż posiadają oni pełną świadomość znaczenia akt osobowych dla tych studiów. Z własnego doświadczenia w tym zakresie (3 artykuły biograficzne archiwistów) zawsze korzystałem z zachowanych akt osobowych¹. Wykorzystywałem również wspomniane „protoakta osobowe”, wytworów kancelarii pomorskiej, brandenbursko-pruskiej XVII-XVIII wieku w opracowaniach monograficznych czy przyczynkarskich z zakresu historii Pomorza czy administracji państwa Hohenzollernów. Doktorant jedną z nich nawet przywołuje w dysertacji (*Materiały kartograficzne w registraturze pruskiej kancelarii akt spraw w XVIII wieku*).

- s. 17 – przypis 1 – Doktorant odwołując się do landrechtu z 1794 roku jako podstawy uregulowania praw urzędników mógłby odwołać się do literatury przedmiotu, która o tworzeniu się biurokracji w Prusach jest rozległa. W historiografii ukuto nawet pojęcie dla okresu początków XIX wieku pojęcie Beamtenstaat (państwo urzędników). Na potrzeby rozprawy doktorant mógł wykorzystać podstawową monografię państwa pruskiego w polskiej historiografii Stanisława Salmonowicza, *Prusy, dzieje państwa i społeczeństwa*, w której ten toruński historyk prawa podniósł również ten problem.

¹ Biogramy archiwistów szczecińskich: Bogdana Frankiewicz („Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” R. 4 (2020), s. 149-172), Henryka Lesińskiego („Przegląd Zachodniopomorski” za 2023, w druku), Jerzego Podrańskiego („Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” R. 3 (2019), s. 209-226).

- s. 26 – przypis 38 i s. 324 wykaz literatury – Cytowana praca Stanisława Nawrockiego, *Porządkowanie i inwentaryzacja akt personalnych...*, ukazała się w 1968 roku w periodyku „Archiwista”, który wówczas wydawało Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Czasopismo „Archiwista Polski” ukazuje się od 1996 roku.
- s. 61, ak. 3g – Zdanie „Prawdopodobnie były w klasie 12 – Ewidencja osobowa...” czasownik w trybie oznajmującym „były” zamieniłbym na tryb przypuszczający „byłyby”;
- s. 73, ak. 1d – „...w skład magistratu wchodziło 9 radnych płatnych oraz 14 honorowych”. Zmieniłbym to zadanie na „...w skład magistratu wchodziło 9 radców etatowych oraz 14 nieetatowych”. Generalnie w rozprawie stanowiska honorowe, czyli urzędników miejskich nie pobierających uposażeń należałoby określać nieetatowych, a tych pobierających pensje – etatowych.
- s. 94, ak. 1d – Wyliczanka urzędników i pracowników komunalnych lepiej wyglądałaby w formie tabelarycznej.
- s. 99, ak. 1g – Zadanie „W okresie międzywojennym Wydział I był najistotniejszą komórką organizacyjną w sprawach osobowych w bydgoskim magistracie, które po 1930 r. funkcjonowało jako Wydział I.” jest niezrozumiałe.
- s. 318 – W wykazie literatury autor niepotrzebnie rozpiął *Bydgoski Słownik Biograficzny* na 7 pozycji bibliograficznych (każdy tom osobno). To jest jedno opracowanie wielotomowe i powinno być zapisane w jednym opisie. W pracy wykorzystano bogatą literaturę, więc zabieg rozbudowy jej spisu był zbędny (sic!).
- s. 322 – trzy pozycje bibliograficzne – *Instrukcja o postępowaniu akt w urzędach RP za granicą, Warszawa 1937, Instrukcja o przechowywaniu akt w Ministerstwie Komunikacji i urzędach podległych z 19 stycznia 1938 r.*, a także *Instrukcja szczegółowa Ministerstwa Przemysłu i Handlu z dnia 14 października 1938 r. o przechowywaniu akt* – zaliczyłbym je do źródeł drukowanych, a nie do literatury. Ta sama uwaga odnosi się do pozycji *Ministerstwo Spraw Wojskowych – instrukcja o przechowywaniu i wydzielaniu akt, 1938* (s. 324).
- s. 323 – W opisie bibliograficznym pracy *Dokumentacja personalna PZPR...* (ostatni opis u dołu strony) jest zniekształcone nazwisko autora tego artykułu, brzmi ono poprawie „Magier”; dotyczy to również cytatu tego artykułu w przypisie 38 na stronie 26.
- s. 325 – W spisie literatury autor podaje hasła „parasigillum” i „pieczęć” odwołując się do międzynarodowego słownika sfragistycznego i publikacji *Opracowanie materiałów sfragistycznych...* i w tym wypadku autor powinien po prostu podać tylko w bibliografii odwołanie do wspomnianych dwóch publikacji, a nie do konkretnych haseł z tych

słowników, tym bardziej że nie zamieszcza terminów archiwalnych, tylko zapisy bibliograficzne słowników archiwalnych (vide s. 325 – opisy PSA z 1952 i 1974 roku).

- s. 327 – von Hochstuhl Kurt, Straub Alfred, *Bewertung von Personalakten...* – predykat „von“ powinien być po nazwisku (w przypadku hasła indeksowego piszemy bowiem „Bismarck Otto von”, a nie „von Bismarck Otto”), co spowoduje przesunięcie pozycji bibliograficznej z pozycji litery „V” we właściwe miejsce do litery „H”.

V. Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska jest monografią z zakresu aktoznawstwa i archiwoznawstwa. Jest obszernym opracowaniem problematyki akt osobowych na przykładzie dokumentacji urzędników administracji komunalnej okresu dwudziestolecia międzywojennego XX wieku. Doktorant podjął się trudnego tematu, ale zrealizował go w pełni. Dysertacja stanowi dobrą pracę naukową, jej autor posiada dobry warsztat naukowy, szeroką wiedzę z zakresu archiwistyki i historii, a także wykazał się znajomością metodologii badań z zakresu archiwistyki i historii. Tok narracji jest zrozumiały, łączy w sobie ustępy o charakterze analitycznym i syntezy.

Podsumowując, recenzowana praca doktorska Pana mgr. Piotra Falkowskiego, napisana pod kierunkiem promotora dr hab. prof. UMK Waldemara Chorążyczewskiego i promotora pomocniczego dr Hadriana Ciechanowskiego spełnia wymogi ustawowe stawiane dysertacjom doktorskim (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, art. 187 ust.1-3). Wnoszę o dopuszczenie Pana mgr Piotra Falkowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Szczecin, 2 września 2023 roku

Paweł Gut
